

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

МОРОЗОВ ГЕННАДІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 346.54:665.7(043.3)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ
НАФТОПРОДУКТАМИ В УКРАЇНІ**

12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент **Задихайло Дмитро Вітольдович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри господарського права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Устименко Володимир Анатолійович**, Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України, директор, член-кореспондент НАПрН України;
кандидат юридичних наук, доцент **Зуєва Оксана Анатоліївна**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін.

Захист відбудеться «__» _____ 2014 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «__» _____ 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах розбудови ринкової моделі господарювання завдання створення оптимальних організаційно-правових засад роздрібної торгівлі нафтопродуктами набуває пріоритетного значення. Ринок нафтопродуктів відіграє стратегічне значення для розвитку значної кількості галузей економіки й забезпечення політичної та соціальної стабільності. З огляду на це сучасний ринок роздрібної торгівлі нафтопродуктами отримає значення важливого чинника енергетичної безпеки держави.

Водночас для сучасного стану ринку нафтопродуктів характерна нестабільність, неефективність механізму ринкового саморегулювання на тлі безплідних спроб адміністрування його процесів, втручання в ціноутворення та «хронічної» неналежної якості пального. У цьому сенсі не менш проблематичним є державне програмування його розвитку.

Слід констатувати факт аномальної залежності вітчизняного ринку нафтопродуктів від діяльності іноземних імпортерів, передусім російських і білоруських. Цей негативний феномен сучасності, визнаний Міністерством енергетики та вугільної промисловості України, у поєднанні з монополізацією ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами та проголошеною делібералізацією сфери господарювання є визначальною причиною кризового стану вітчизняного нафторинку.

У контексті загальновизнаної значущості ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами фактично не вироблено єдиного підходу до визначення його поняття ні в науці господарського права, ні на законодавчому рівні. Існуюча на цей час система нормативно-правових актів про роздрібну торгівлю нафтопродуктами не здатна задовольнити в повній мірі всі прогресуючі потреби й інтереси учасників ринкових відносин.

Певний теоретичний «вакуум» склався й через відсутність комплексного дослідження правових особливостей обігу нафтопродуктів у роздрібній мережі, а також аналізу господарсько-правових засобів забезпечення державної цінової політики та якості пального в роздрібній мережі. Детально не досліджено механізм правового забезпечення впровадження на ринок роздрібної торгівлі біопального. Поодинокі наукові роботи, присвячені лише фрагментарному дослідженню деяких із зазначених питань, здебільшого характеризуються економічною спрямованістю. Однак саме господарське право, з властивими лише йому засобами впливу на кон'юнктуру ринку, може виступити як дієвий інструментарій стимулювання ефективного й легітимного функціонування ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами. Науково-теоретичною базою проведеного дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених

– юристів і економістів, а саме: С.С. Алексєєва, О.Ю. Битяка, О.А. Беляневич, А.Г. Бобкової, Г.А. Васильєва, О.М. Вінник, В.М. Гейця, Р.В. Енгібаряна, О.Г. Єфімової, Д.В. Задахайла, Г.Л. Знаменського, Дж.М. Кейнса, Ю.К. Краснова, В.В. Лаптева, В.К. Мамутова, В.С. Мілаш, В.М. Пашкова, К.С. Письменної, О.П. Подцерковного, В.А. Устименка, О.В. Шаповалової, В.С. Щербини та ін. Однак чинне законодавство і наукові доробки не розв'язують існуючих проблем у відносинах роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію підготовлено відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах цільової комплексної програми «Проблема оптимізації правового регулювання економічних відносин в Україні» (№ 0106.у.002289) та комплексної цільової програмами «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (номер державної реєстрації 0111U000962).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає у тому, щоб визначити сутність, зміст та особливості правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами, сформулювати на цій підставі наукові висновки й рекомендації щодо підвищення ефективності обігу нафтопродуктів, розробити пропозиції та рекомендації для вдосконалення його нормативної бази та процедур реалізації.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких завдань:

- з'ясувати сутність і роль ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні та визначити тенденції його розвитку;
- виявити сучасний стан законодавчого забезпечення відносин у галузі роздрібного обігу нафтопродуктів;
- визначити особливості правового становища суб'єктів роздрібної торгівлі нафтопродуктами;
- розкрити загальні тенденції та проблемні питання системи державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні;
- з'ясувати організаційно-правові напрями підвищення ефективності впровадження на ринок роздрібної торгівлі нафтопродуктами;
- визначити базові підходи до розвитку правового забезпечення впровадження біопалива на ринок роздрібної торгівлі нафтопродуктами;

- сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства в галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Предмет дослідження становлять правові норми, що регулюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

За допомогою загальнонаукового діалектичного методу визначалася сутність ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні як предмета правового регулювання, з'ясоване його значення для суспільства в сучасних умовах господарювання. Методи класифікації, системно-структурний і системно-функціональний, застосовано для визначення системи засобів державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами та господарсько-правових засобів забезпечення державної цінової політики та якості пального в роздрібній мережі. Порівняльно-правовий і структурно-логічний методи використані при визначенні напрямів законодавчого регулювання діяльності учасників ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами, використання зарубіжного досвіду регулювання обігу нафтопродуктів, визначення шляхів підвищення його функціонування. Формально-юридичний метод застосований для аналізу змісту правових норм щодо ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами й обґрунтування напрямів удосконалення законодавства України. Використання історичного методу дозволило дослідити ключові етапи формування й розвитку нормативно-правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше комплексно, з урахуванням новітніх досягнень науки господарського права, встановлено сутність, зміст, особливості і механізм правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні. У результаті проведеного дослідження розроблено понятійний апарат, сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– визначено правове поняття «ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами» як цілісну систему господарсько-правових відносин, що виникають у зв'язку з організацією та регулюванням здійснення приймання, зберігання і роздрібної реалізації нафтопродуктів, відповідно до вимог чинного господарського

законодавства України, зокрема встановлених стандартів якості та обігу щодо самих нафтопродуктів, а також торговельного обслуговування споживачів;

– обґрунтовано висновок про особливості правового становища суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами враховуючи такі специфічні ознаки їх діяльності, як: необхідність легалізації діяльності відповідним торговим патентом; необхідність визначення форми здійснення господарської діяльності шляхом обрання однієї з трьох різновидів АЗС; посилена система контролю господарської діяльності в сфері роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами; пов'язаність господарської діяльності з ризиками для безпеки життя та здоров'ю людей, екологічної та дорожньо-транспортної безпеки тощо;

– аргументовано, що альтернативою прямого державного втручання в цінову політику суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами, які здебільшого представлені приватним капіталом індивідуальних інвесторів, є створення державної мережі АЗС з фіксованим державою прийнятим рівнем конкурентних цін. Ключовою передумовою впровадження подібної моделі розвитку послуг на ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами є інтенсифікація бюджетного фінансування програм реанімації вітчизняних НПЗ та створення національної вертикально інтегрованої нафтової компанії (ВІНК), що буде являти собою закінчений технологічний цикл «розвідка – видобуток – переробка – збут»;

– класифіковано та досліджено такі засоби господарсько-правового впливу на функціонування ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами: 1) визначення (нормативно-правова легалізація) умов роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами; 2) застосування господарських санкцій щодо учасників ринку нафтопродуктів; 3) підстави та заходи державного контролю у сфері роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами; 4) сприяння реалізації (гарантування) прав і законних інтересів усіх суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами;

– в контексті розвитку положень господарського законодавства, що регулює відносини учасників національного ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами, запропоновані такі його зміни та доповнення:

1) ураховуючи зарубіжний досвід правового регулювання обігу нафтопродуктів та з метою демонополізації ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами доповнити Постанову Кабінету Міністрів України від 20.12.1997 року № 1442 «Про затвердження Правил роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами» окремою нормою такого змісту: «суб'єкт господарювання, що здійснює роздрібну торгівлю нафтопродуктами, на регіональних та місцевих ринках, в обсягах більше 20 відсотків від загального ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами, не має права

розширювати свою діяльність шляхом придбання та (або) отримання в оренду автозаправних станцій чи здійснювати інші правочини щодо придбання автозаправних станцій або земельних ділянок для будівництва автозаправних станцій, призначених для здійснення роздрібною торгівлі нафтопродуктами»;

2) з урахуванням сучасного стану неконтрольованого підвищення роздрібних цін на нафтопродукти вважаємо доцільним і своєчасним установлення державою граничного рівня цін на нафтопродукти в роздрібній мережі АЗС. Для реалізації зазначеної моделі ціноутворення слід доповнити Постанову Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» окремим пунктом такого змісту: «Міненерговугілля за погодженням з Мінекономрозвитку України за ініціативою Національної комісії, що здійснює державне регулювання в галузі енергетики, та (або) Експертно-аналітичної групи з питань регулювання ринку нафти і нафтопродуктів установлює граничний рівень цін на дизельне паливо та бензин, що реалізуються в роздрібній мережі АЗС. Періодичність установлення граничних рівнів цін визначається макроекономічними процесами та станом ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами»;

3) урахуовуючи декларативність правової регламентації покладена на державу функції здійснення контролю і нагляду за господарською діяльністю в галузі цін і ціноутворення, вважаємо доцільним абзац 3 частини 3 статті 19 ГК України викласти в такій редакції: «цін і ціноутворення – з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги, у тому числі цін, установлених державою шляхом зазначення їх граничного рівня».

Удосконалено положення щодо:

– доцільності деталізації правового положення основних учасників господарських відносин щодо роздрібною торгівлі нафтопродуктами, а саме: суб'єктів господарювання, які здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами; фізичних та юридичних осіб – засновників відповідних підприємств, що здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами; споживачів нафтопродуктів; суб'єктів організаційно-господарських повноважень в сфері роздрібною торгівлі нафтопродуктами;

– специфіки правового регулювання обігу нафтопродуктів шляхом диференціації системи господарських відносин на три сфери: 1) оптове придбання нафтопродуктів у безпосередніх виробників посередниками на ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами; 2) операції купівлі-продажу за участю суб'єктів роздрібною торгівлі нафтопродуктами; 3) забезпечення матеріально-технічними ресурсами покупця-споживача;

– визначення поняття «обіг нафтопродуктів» і деталізації функціонування механізму обігу нафтопродуктів у контексті відокремлення таких форм його господарсько-правової активності: імпорту нафтопродуктів; приймання нафтопродуктів; зберігання нафтопродуктів; транспортування нафтопродуктів; роздрібна реалізація нафтопродуктів споживачам;

Дістали подальшого розвитку положення про:

– визначення та розуміння сучасних негативних та позитивних тенденцій національного ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами. В якості негативних тенденцій розвитку сучасного ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами відзначено: неконтрольоване стрімке зростання цін на основні види пального; зростання імпорту нафтопродуктів (бензину й дизельного палива) на фоні суттєвого скорочення поставок сирової нафти; інтенсифікація процедур злиття та поглинання на ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами через мережу АЗС (динамічна глобалізація ринку). Серед основних позитивних тенденцій розвитку сучасного нафторинку запропоновано розуміти: адаптування роздрібного ринку торгівлі нафтопродуктами до механізму реалізації супутніх товарів і послуг (сервіс); зростання попиту на якісне пальне, що відповідає нормам євростандартів; поступовий розвиток і проголошення пріоритетності виробництва та споживання альтернативних видів палива на території України;

– розуміння економіко-правової природи державного регулювання ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами в контексті забезпечення державою цієї сфери господарювання необхідними організаційно-господарськими умовами функціонування (установлення державою загальних правил, нормативів і стандартів), а також застосування управлінських і контрольних заходів з метою досягнення суспільного господарського порядку, запобігання монополізації і сприяння конкуренції в поєднанні із застосуванням відповідальності за їх порушення;

– удосконалення розвитку вітчизняної моделі альтернативної енергетики, у тому числі шляхом забезпечення таких господарсько-правових умов ефективного розвитку ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами, як: закріплення на нормативно-правовому рівні та поступова реалізація державної підтримки (стимулювання) впровадження на ринок роздрібною торгівлі біопального; підвищення відповідальності в галузі нагляду та контролю за дотриманням чинного екологічного законодавства про виробництво традиційних нафтопродуктів; удосконалення існуючої системи державної стандартизації та ліцензування виробництва біопального; розробка та прийняття довгострокової державної цільової програми (стратегії) впровадження на ринок роздрібною торгівлі біопального за умови її попереднього детального громадського обговорення; проведення

інформаційної кампанії про створення фонду для збору та поширення даних про виробництво і споживання біопалива в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення і висновки можуть бути використані у: (1) науково-дослідній сфері: для подальших досліджень господарсько-правового забезпечення роздрібної торгівлі нафтопродуктами; (2) науково-освітній сфері: під час викладання навчальних дисциплін «Господарське право», «Економічна безпека», «Дозвільні процедури в підприємницькій діяльності», «Організація перевірки фінансово-господарської діяльності»; (3) науково-методичній сфері: при підготовці підручників, навчальних посібників та інших навчально-методичних матеріалів, що супроводжують викладання зазначених дисциплін; (4) практичній сфері: для удосконалення законодавства, підвищення ефективності функціонування роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорені, схвалені та рекомендовані до захисту кафедрою господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Окремі положення дисертаційної роботи були використані та перевірені автором під час участі (виступів з доповідями) в Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки» (27 жовтня 2006 р., м. Донецьк), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та здобувачів «Сучасні проблеми юридичної науки» (2008 р., м. Харків), Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції, присвяченій 90-річчю СНУ ім. В. Даля (3-10 лютого 2010 р., м. Луганськ), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення в науці, транспорті та освіті 2012» (18-27 грудня 2012 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 12 публікаціях, з яких 8 – наукові статті у фахових виданнях, та 4 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 214 сторінок, основний текст – 182 сторінки. Список використаних джерел складається з 237 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, ступінь розробленості проблеми, визначається об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання дослідження, його методологічна основа, нормативна й

емпірична база, наукова новизна, теоретичне і практичне значення, апробація і впровадження результатів дослідження, формулюються положення, які виносяться на захист.

Розділ 1 «Економіко-правова характеристика ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Ринок роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні: стан, зміст і тенденції зв'язків із суміжними ринками товарів і послуг» досліджується комплекс питань, що стосуються економіко-правової характеристики ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні.

Ринок нафтопродуктів слід визначати у двох аспектах – широкому та вузькому. Вузький підхід передбачає визначення ринку нафтопродуктів як сукупності господарських процесів видобутку, купівлі-продажу нафти та продуктів її переробки, надання послуг з їх транспортування, зберігання та постачання. У свою чергу, широкий підхід до визначення ринку нафтопродуктів, крім вищезазначеного, охоплює й систему організаційно-управлінських засобів з боку держави (відомчих організацій), спрямовану на оптимізацію та легітимізацію господарювання на ринку обігу нафтопродуктів.

Під «ринком роздрібної торгівлі нафтопродуктами» запропоновано розуміти систему господарсько-правових відносин, що виникають у зв'язку з організацією, моніторингом і здійсненням приймання, зберігання і роздрібної торгівлі нафтопродуктами відповідно до вимог чинного законодавства та прийнятих стандартів торговельного обслуговування.

У підрозділі 1.2. «Законодавче регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні: історія розвитку та сучасний стан» визначаються основні ретроспективні аспекти та сучасні особливості правового регулювання роздрібного нафторинку.

Встановлено, що у ході комплексного реформування адміністративно-командного механізму господарської діяльності кардинально змінився порядок його нормативно-правового забезпечення. Зазначені трансформації зумовили формування сучасного механізму правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Ретроспективне дослідження законодавчого регулювання роздрібної торгівлі нафтопродуктами дозволило визначити наступні його періоди:

1. Підготовчий етап законодавчого регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в умовах адміністративно-командної системи господарювання (друга половина 60-х років ХХ сторіччя – кінець 70-х років ХХ сторіччя).

2. Перехідний етап законодавчого регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в умовах перебудови та законодавчої деталізації форм відпуску нафтопродуктів АЗС (80-ті роки ХХ сторіччя – перша половина 90-х років ХХ сторіччя).

3. Сучасний етап законодавчого регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в умовах проголошення незалежності України та формування спеціального законодавства, що визначає ринкові алгоритми реалізації нафтопродуктів та контроль за її здійсненням (перша половина 90-х років ХХ сторіччя – по теперішній час).

Розділ 2 «Правове забезпечення функціонування ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено організаційно-правову специфіку функціонування суб'єктів роздрібної торгівлі нафтопродуктами, а також визначено систему державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні.

У підрозділі 2.1. «Правове становище суб'єктів роздрібної торгівлі нафтопродуктами» визначається специфіка правового становища (господарської компетенції) учасників суспільних відносин, у сфері роздрібного обігу нафтопродуктів.

На підставі проведених досліджень робиться висновок, що суб'єкти роздрібної торгівлі нафтопродуктами, які по суті є звичайними суб'єктами господарювання, все ж таки мають низку специфічних ознак, а саме: необхідність легалізації діяльності відповідним торговим патентом, законодавче визначення алгоритму здійснення господарської діяльності (винятково шляхом обрання одного з трьох різновидів АЗС), підвищена система контролю оперативної діяльності щодо роздрібної торгівлі нафтопродуктами, специфічний комплекс операцій.

З метою деталізації особливого статусу суб'єкта роздрібної торгівлі нафтопродуктами визначаються його специфічні ознаки, в тому числі: реалізація торговельної діяльності виключно на підставі торгового патенту на здійснення торговельної діяльності з роздрібної торгівлі нафтопродуктами та державне обмеження безпосереднього механізму продажу нафтопродуктів – через мережі АЗС або спеціалізовані магазини, що продають товари господарського вжитку.

У підрозділі 2.2. «Правові особливості обігу нафтопродуктів в роздрібній мережі» висвітлені характер і механізм нормативно-правового забезпечення відносин суб'єктів господарювання під час роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

Доведено, що механізм обігу нафтопродуктів у роздрібній мережі може знаходити свій прояв в різноманітних формах, в тому числі в імпорті, прийманні, зберіганні, транспортування та торгівлі нафтопродуктів. В якості правових особливостей обігу нафтопродуктів

у роздрібній мережі визначено наступне: необхідність суворого дотримання правил пожежної та екологічної безпеки; необхідність диверсифікації джерел постачання нафти та нафтопродуктів; відсутність імпорتنих мит на нафтопродукти; належність нафтопродуктів до групи підакцизних товарів; необхідність придбання торгового патенту (патент на торгівлю нафтопродуктами, скрапленим і стиснутим газом); необхідність суворого дотримання специфіки доставки, приймання і зберігання нафтопродуктів відповідно до вимог чинного законодавства України; деталізація порядку перевезення нафтопродуктів автомобільним транспортом; реалізація споживачам світлих нафтопродуктів на АЗС шляхом використання паливороздавальних колонок з допустимою відносною похибкою в умовах експлуатації в усьому діапазоні температур не гіршою, ніж $\pm 0,25\%$ з реєстраторами розрахункових операцій, або застосування дрібної розфасовки.

У підрозділі 2.3. «Система державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні» визначається характер та обсяги впливу правомочних органів держави на економіко-правові відносини у сфері роздрібної торгівлі нафтопродуктами. Встановлено, що змістом державного контролю в галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами є виявлення та запобігання порушенням порядку приймання, зберігання й роздрібної торгівлі нафтопродуктами та забезпечення інтересів суспільства.

У контексті сучасної специфіки механізму господарської діяльності необхідно відокремлювати базові (ключові або стратегічні) та спеціальні (локальні) цілі державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами. Базовою ціллю державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами є забезпечення стабільності споживчого ринку нафтопродуктів, економічної безпеки та конкурентних переваг його суб'єктів. Спеціальні цілі державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами полягають у:

- постійному моніторингу економічних тенденцій з метою визначення фактичного стану ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами;

- стратегічному плануванні розвитку суспільних відносин у галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами для превенції кризових явищ у зазначеній галузі господарювання;

- формуванні органічної та легітимної моделі надання послуг з реалізації нафтопродуктів;

- забезпеченні стійкого економічного росту та розвитку ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами;

- створенні нормативно-правового забезпечення відносин у галузі рітейлу нафтопродуктів.

Розділ 3 «Організаційно-правові напрями підвищення ефективності функціонування ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Господарсько-правові засоби забезпечення державної цінової політики та якості пального в роздрібній мережі» досліджується реалізація економіко-правової політики держави в галузі регулювання цінових та якісних показників нафторинку.

Серед основних засобів регулюючого впливу держави на якісні показники роздрібних нафтопродуктів автором проаналізовано наступне: сертифікація та стандартизація, механізм контролю та надзору єдності вимірювань Метрологічною службою України, діяльність повірочних, калібрувальних та вимірювальних лабораторій (спеціальних метрологічних інстанцій), механізм проведення контактного (виїзного) державного метрологічного нагляду за забезпеченням єдності вимірювань на АЗС. Визначено ступень координації суб'єктів метрологічного контролю з місцевими органами влади.

З метою усунення проблеми низької якості нафтопродуктів необхідною є подальша інтенсифікація проведення перевірок для визначення того, чи дотримуються АЗС вимог чинного законодавства і нормативних документів у галузі метрології за такими напрямками: торговельно-комерційні операції і розрахунки між продавцем і покупцем; облік нафти та нафтопродуктів. Для підвищення ефективності проведення таких перевірок доцільно залучати фахівців метрологічних служб і представників Державного інспекції України з питань захисту споживачів (управлінь у справах захисту прав споживачів), відомчих підрозділів силових (правоохоронних) структур тощо.

У підрозділі 3.2. «Правове забезпечення впровадження на ринок роздрібно́ї торгівлі біопалива» вказується, що природна обмеженість і вичерпність ресурсів викопних палив, зокрема нафти та природного газу, в поєднанні з прогресуючим зростанням їх вартості значно актуалізують виробництво та надання переваги у використанні біопалива. Інтенсифікація використання біопального виконує роль дієвого засобу диверсифікації джерел постачання сировини нафти.

Успішність упровадження біопального на ринок роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами залежить передусім від нормативно-правового забезпечення цього процесу.

Доводиться необхідність удосконалення існуючої системи державної стандартизації та ліцензування виробництва біопального. Звертається увага на гострій необхідності нормативно-правової та технічної деталізації показників споживчої якості біопального, нормативів його екологічної та споживчої безпеки. Не менш важливим є законодавче визначення організаційно-правових, технічних,

кваліфікаційних та інших вимог до суб'єктів господарювання – виробників біопального.

Особливе значення набуває деталізація та закріплення на нормативно-правовому рівні алгоритму виробництва, збереження та реалізації біопального, що обумовлює інтенсифікацію розробки (доопрацювання):

- стандартів, регламентів і технологічних інструкцій;
- нормативних вимог до сировини біопального та продукції з біомаси (ДСТУ, ТУ), регламентування порядку їх сертифікації;
- державних стандартів і технічних вимог до новітньої біопродукції на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами (у тому числі таких марок біопального, як bioethanol E85 та B5);
- механізму фіксації в державному реєстрі виробників біологічних видів палива;
- процедури ліцензування виробництва етанолу.

У підрозділі 3.3. «Удосконалення законодавства в сфері роздрібної торгівлі нафтопродуктами» наводяться пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму правового регулювання відносин учасників роздрібного нафторинку.

Дослідження сучасного стану законодавства в галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами дозволило автору відокремити такі проблеми правового регулювання зазначеної сфери господарських відносин:

- відсутність спеціального господарсько-правового акта, спрямованого на комплексне галузеве регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами, з урахуванням його господарсько-правової специфіки. Це значно ускладнює вживання загальноправового принципу пріоритету спеціального закону перед законом загальним – *lex specialis derogate generali*. Ця проблема особливо загострюється в галузі судового захисту прав користувачів послуг АЗС;

- вкрай низька ефективність нормативно-правового механізму стабілізації цінкових та якісних показників ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами;

- наявність «правових вакуумів» у регулюванні окремих сфер (груп суспільних відносин) ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами;

- висока (надмірна) нормативно-правова зарегульованість ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами взагалі, а також відносин у галузі виробництва та споживання нафтопродуктів зокрема (критично велика кількість чинних нормативно-правових актів);

- поширеність колізій правових норм (взаємні невідповідності норм);

- декларативність (неконкретність) правових норм, у тому числі тих, що стосуються впровадження на ринок роздрібної торгівлі

біопального та його стимулювання; призначення технічного засобу на альтернативному виді палива (стаття 7 Закону України від 14.01.2000 р. № 1391-XIV «Про альтернативні види палива»);

- потреба гармонізації національного законодавства в галузі виробництва та використання біопального із законодавством Європейського Союзу без жодних рекомендацій щодо досягнення цього завдання (пункт 2 Указу Президента від 26.09.2003 р. № 1094/2003 «Про заходи щодо розвитку виробництва палива з біологічної сировини»);

- відсутність належної відповідальності власників АЗС у разі реалізації продукції неналежної якості;

- неякісне законодавче визначення легальних дефініцій, у тому числі «обіг нафтопродуктів» та «контроль за ціноутворенням»;

- постійні зміни діючого законодавства;

- введенні в дію нормативно-правових актів без спеціальних досліджень і попереднього врахування реального економічного стану ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами й паливно-енергетичної сфери взагалі.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення й запропоноване розв'язання наукового завдання, що полягає в визначенні сутності, змісту та особливостей правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами. Для вирішення наукового завдання дисертантом обґрунтовано нові наукові положення і пропозиції для вдосконалення законодавства з питань функціонування та контролю (нагляду) ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Основними тенденціями сучасного ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами є: неконтрольоване стрімке зростання цін на основні види пального в поєднанні з відсутністю можливості планування подальшої вартісної динаміки; вкрай неефективна політика державної стабілізації ціноутворення та якості вітчизняного ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами; інтенсифікація процедур злиття та поглинання на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами через мережу АЗС (динамічна глобалізація ринку); адаптування роздрібного ринку торгівлі нафтопродуктами до механізму реалізації супутніх товарів і послуг (сервіс); зростання імпорту нафтопродуктів (бензину та дизельного палива) на фоні суттєвого скорочення поставок сирої нафти; зростання попиту на якісне пальне, що відповідає нормам євростандартів; поступовий розвиток і проголошення пріоритетності виробництва та споживання альтернативних видів палива на території України.

2. Під правовим становищем суб'єктів роздрібної торгівлі нафтопродуктами слід розуміти передбачений законодавством

можливий обсяг і фактичну реалізацію їх суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і відповідальності. Відповідно до статті 2 ГК України, суб'єктний склад відносин у галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами може охоплювати суб'єктів господарювання, які здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами; фізичних та юридичних осіб □ засновників суб'єктів господарювання, що здійснюють роздрібну торгівлю нафтопродуктами; споживачів нафтопродуктів; органи державної влади та місцевого самоврядування, що наділені господарською, моніторинговою та дозвільною компетенцією в галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами.

3. Під господарсько-правовими засобами забезпечення якості пального в роздрібній мережі слід розуміти організаційно-правові, економічні й інші способи державного вирішення завдань зі створення належного рівня безпеки нафтопродуктів для споживачів і навколишнього середовища, їх відповідності нормативно-правовим положенням і технічним регламентам.

4. Разом з існуванням в арсеналі господарсько-правової превенції надання неякісних послуг на ринку роздрібної торгівлі таких засобів, як стандартизація та сертифікація, особливого значення набуває ефективність функціонування спеціальних метрологічних інстанцій – лабораторій, а саме: повірочних лабораторій; калібрувальних лабораторій; вимірювальних лабораторій. Ефективність функціонування таких лабораторій залежить від ступеня координації їх діяльності з місцевими органами виконавчої влади.

5. На фоні низької ефективності застосування традиційних господарсько-правових засобів забезпечення якості нафтопродуктів особливої актуальності набуває інтенсифікація використання пересувних (мобільних) лабораторій якості нафтопродуктів. Для забезпечення якісного моніторингу якості нафтопродуктів пересувні лабораторії повинні бути здатними до реалізації ряду завдань, зокрема: поточного моніторингу нафтопродуктів, що надходять до роздрібної торгівлі АЗС; виміру доз відпуску паливно-роздавальних колонок; інвентаризації кількості нафтопродуктів у резервуарах; своєчасного, повного й об'єктивного передбачення та розслідування потенційних і фактичних причин погіршення якісних показників нафтопродуктів; фактичного моніторингу якості нафтопродуктів, зумовленого відповідними скаргами клієнтів роздрібної мережі АЗС; планової та позапланової інвентаризації нафтопродуктів на АЗС шляхом застосування відповідних засобів моніторингу якості; дослідження якісних показників шламів резервуарів під час їх зачищення.

6. З позиції сучасних уявлень про механізм державного регулювання господарських відносин можливою вважаємо таку систематизацію господарсько-правових форм (засобів) регулювання цін на ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами:

- формування основних засад і принципів ціноутворення на ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами шляхом прийняття відповідних норм права та нормативно-правових актів (засоби загальноправового характеру);

- правовий вплив на формування та розвиток легітимної моделі ціноутворення шляхом примусового впливу, негативного стимулювання та мотивування в разі порушення або загрози порушення проголошених засад і принципів ціноутворення на ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами (правові засоби охоронної спрямованості);

- адміністративні методи регулювання ціноутворення на ринку роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами внаслідок застосування відповідних дозволів, заборон або обмеження щодо суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами (адміністративні засоби);

- опосередкований (непрямий) вплив на суб'єктів роздрібно́ї торгівлі нафтопродуктами шляхом застосування економічних важелів (економічні засоби).

7. З урахуванням недоліків нормативно-правового забезпечення ринку біопалива та досвіду його регулювання країнами-лідерами в зазначеній галузі основними господарсько-правовими умовами ефективного розвитку ринку роздрібно́ї торгівлі біопального в Україні повинні стати:

- розробка і прийняття довгострокової державної цільової програми (стратегії) впровадження на ринок роздрібно́ї торгівлі біопального за умови її попереднього детального громадського обговорення;

- підвищення відповідальності в галузі нагляду та контролю за дотриманням чинного екологічного законодавства про виробництво традиційних нафтопродуктів, а також здійснення активних превентивних дій порушення законодавства в зазначеній галузі;

- удосконалення існуючої системи державної стандартизації та ліцензування виробництва біопального;

- закріплення на нормативно-правовому рівні та поступова реалізація державної підтримки (стимулювання) впровадження на ринок роздрібно́ї торгівлі біопального;

- проведення інформаційної компанії щодо створення фонду для збору та поширення даних про виробництво і споживання біопалива в Україні.

8. Ураховуючи сучасний стан неконтрольованого та необґрунтовано динамічного підвищення роздрібних цін на нафтопродукти, вважаємо за доцільне повернути регулювання цін на нафтопродукти до державної моделі. При цьому вельми своєчасне установлення державою (Міненерговугілля за погодженням з Мінекономрозвитку України), за ініціативою НКРЕ та Експертно-

аналітичної групи з питань регулювання ринку нафти і нафтопродуктів, граничного рівня цін на нафтопродукти в роздрібній мережі АЗС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Морозов Г.В. Правовое регулирование рынка розничной торговли нефтепродуктами / Г.В. Морозов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 1. – С. 101-107.

2. Морозов Г.В. Правовое обеспечение производства и потребления биотоплива в Украине / Г.В. Морозов // Юридична наука, практика і освіта: збірник наукових праць / Голов. ред. О.В. Шаповалова. – 2010. – Вип. 1. – С. 156-163.

3. Морозов Г.В. Систематизация законодательства Украины в сфере розничной торговли нефтепродуктами / Г.В. Морозов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2011. – № 2. – С. 123-134.

4. Морозов Г.В. Напрямки державної політики у галузі забезпечення якості пального в роздрібній мережі / Г.В. Морозов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2012. – № 3(62). – С. 254-261.

5. Морозов Г.В. Господарсько-правові засоби забезпечення якості палива в роздрібній мережі / Г.В. Морозов // Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». – 2012. – № 4. – С. 128-138.

6. Морозов Г.В. Система державного регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні / Г.В. Морозов // Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка (спеціальний випуск). – 2013. – № 1. – С. 103-109.

7. Морозов Г.В. Щодо загальних проблем законодавства в галузі роздрібної торгівлі нафтопродуктами / Г.В. Морозов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / голов.ред. М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 113-121.

8. Морозов Г.В. Система законодательства Украины в сфере розничной торговли нефтепродуктами / Г.В. Морозов // Journal of economics, law and management (London, June 06-June, 2013). – P. 128-139.

9. Морозов Г.В. Направления совершенствования законодательства Украины в сфере регулирования рынка нефтепродуктов / Г.В. Морозов // Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки: матеріали міжнародної науково-

практичної конференції. Ч.П. Донецьк, 27 жовтня 2006 року. – Донецьк: Норд-прес, 2006. – С. 42-44.

10. Морозов Г.В. Правовые вопросы производства биотоплива в Украине / Г.В. Морозов // Сучасні проблеми юридичної науки: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 300-303.

11. Морозов Г.В. Правовые аспекты производства альтернативного (биологического) топлива в Украине / Г.В. Морозов // Правові проблеми взаємодії держави і бізнесу: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, присвяченої 90-річчю СНУ ім. В. Даля (м. Луганськ, 3-10 лютого 2010 р.) / За заг. ред. О.В. Шаповалової. – Луганськ: Вид-во СНУ, 2009. – С. 219-225.

12. Морозов Г.В. Хозяйственно-правовые способы обеспечения качества топлива в розничной сети АЗС / Г.В. Морозов // Сборник научных трудов SWorld: материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012». – Выпуск 4. Том 37. – Одесса: Куприенко, 2012. – С. 72-76.

АНОТАЦІЯ

Морозов Г.В. Правове регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

У дисертації зроблено теоретичне узагальнення і подається вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні та систематизації господарсько-правових засобів забезпечення ефективності правового регулювання ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктів. Досліджено економіко-правову природу ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами в Україні.

Внесено пропозиції щодо вдосконалення господарсько-правових засобів підвищення ефективності функціонування ринку роздрібної торгівлі нафтопродуктами. Серед зазначених засобів визначено: сертифікацію і стандартизацію, механізм метрологічного контролю і нагляду, діяльність повірочних, калібрувальних і вимірювальних лабораторій (спеціальних метрологічних інстанцій), механізм проведення контактного (виїзного) державного метрологічного нагляду щодо забезпеченням єдності вимірювань на АЗС.

Ключові слова: нафтопродукти, біопаливо, якість

нафтопродуктів, правове становище, цінова політика, роздрібний ринок нафтопродуктів, державне регулювання, ринкове регулювання, законодавче забезпечення.

АННОТАЦІЯ

Морозов Г.В. Правовое регулирование рынка розничной торговли нефтепродуктов в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

В диссертации проведено теоретическое обобщение и представлено решение научной задачи, которая заключается в определении и систематизации хозяйственно-правовых средств обеспечения эффективности правового регулирования рынка розничной торговли нефтепродуктов. Исследована экономико-правовая природа рынка розничной торговли нефтепродуктами в Украине.

Внесены предложения по усовершенствованию хозяйственно-правовых средств повышения эффективности функционирования рынка розничной торговли нефтепродуктами. К числу данных средств отнесены: сертификация и стандартизация, механизм метрологического контроля и надзора, деятельность поверочных, калибровочных и измерительных лабораторий (специальных метрологических инстанций), механизм проведения контактного (выездного) государственного метрологического надзора за обеспечением единства измерений на АЗС.

В качестве альтернативы прямого государственного вмешательства в ценовую политику субъектов розничной торговли нефтепродуктами, которые в основном представлены частным капиталом индивидуальных инвесторов, предложено создание государственной сети АЗС с фиксированным государством приемлемым уровнем конкурентных цен.

Выявлены и исследованы такие условия эффективного развития рынка розничной торговли биотоплива в Украине, как: разработка и принятие долгосрочной государственной целевой программы (стратегии) внедрения на рынок розничной торговли биотоплива при условии ее предварительного детального общественного обсуждения; повышение ответственности в области надзора и контроля за соблюдением действующего экологического законодательства в сфере производства традиционных нефтепродуктов; усовершенствование существующей системы государственной стандартизации и лицензирования производства биотоплива; закрепление на

нормативно-правовом уровне и постепенная реализация государственной поддержки (стимулирования) внедрение на рынок розничной торговли биотоплива; проведение информационной кампании по созданию фонда для сбора и распространения данных о производстве и потреблении биотоплива в Украине.

Ключевые слова: нефтепродукты, биотопливо, качество нефтепродуктов, правовое положение, ценовая политика, розничный рынок нефтепродуктов, государственное регулирование, рыночное регулирование, законодательное обеспечение.

ANNOTATION

Morozov G.V. Legal regulation of the retail market of petroleum products in Ukraine. - The manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.04 - Business Law; Domestic Procedural Law. - Yaroslav the Wise National Law University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

The dissertation made theoretical generalization and presents a solution of a scientific problem, which is to identify and systematize the economic and legal means to ensure the effectiveness of the legal regulation of the petroleum products' retail market. In this work, there is research of the economic and legal nature of the retail market of petroleum products in Ukraine.

Some suggestions were made to improve the economic and legal means to improve the functioning of the retail petroleum market. These tools include certification and standardization, metrological control and supervision mechanism, activities of verification, laboratories for calibration and testing, mechanism for field check of metrological supervision for ensuring the unity of measurements at the gas stations.

Keywords: petroleum products, biofuel, quality of petroleum products, legal status, pricing, petroleum retail market, governmental regulation, market regulation, legislative support.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Р.П. Бойчук

Підписано до друку __.__.2014 р. Формат 60х90 1/16.
Папір офсетний. Надруковано на ризографі.
Умов. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 3347

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м.Харків, вул. Пушкінська, 77